

องค์ความรู้ด้านประเพณีบายศรีสู่ขวัญข้าว

ตำบลเขาพระ อำเภอเมืองนครนายก

ประเพณีบายศรีสู่ขวัญข้าว

ประเพณีสู่ขวัญข้าวตำบลเขาพระ กำหนดดำเนินการในวันขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๓ ของทุก ๆ ปี โดยกำหนดจัดกิจกรรมแบ่งออกเป็น ๒ ช่วง ในช่วงเช้า พิธีจะเริ่มตั้งแต่เช้าตรู่ของวันขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๓ ที่จะต้องเตรียมเครื่องเรียกขวัญ จากนั้นหมอขวัญจะทำพิธีสู่ขวัญข้าวจนเสร็จสิ้นพิธีการ ส่วนในช่วง กลางคืน เริ่มตั้งแต่เวลา ๑๘.๐๐ – ๒๒.๐๐ น. จะมีกิจกรรมสืบเนื่องกัน ชาวบ้านจะจัดงานรื่นเริงสังสรรค์ เพื่อผ่อนคลายความเหน็ดเหนื่อยหลังจากฤดูการเก็บเกี่ยว

ประวัติความเป็นมา

ประเพณีสู่ขวัญข้าว เป็นประเพณีท้องถิ่นของชาวตำบลเขาพระ อำเภอเมืองนครนายก จังหวัดนครนายก เนื่องจากภูมิประเทศของตำบลเขาพระพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบแบน มีอาณาเขตติดกับแนวเทือกเขาใหญ่ มีความอุดมสมบูรณ์ จึงเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม การเพาะปลูกทำนาเป็นอย่างยิ่ง ชาวตำบลเขาพระตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันจึงมีอาชีพทำนาสืบทอดกันมาเป็นเวลาช้านานแล้ว ดังนั้นเมื่อถึงเวลา เดือน ๓ ขึ้น ๓ ค่ำ ของทุก ๆ ปี ชาวนาในตำบลเขาพระทุกครอบครัวก็จะร่วมมือร่วมใจกันจัดกิจกรรมประเพณีสู่ขวัญข้าวขึ้นทุกปี เพื่อเป็นขวัญกำลังใจ เกิดสิริมงคล และเป็นการกตเวทิตาคุณแด่แม่โพสพ ที่มีพระคุณต่อชาวนามาตลอด

ความมุ่งหมายของประเพณี

ชาวตำบลเขาพระ อำเภอเมืองนครนายก จังหวัดนครนายก ได้ปฏิบัติประเพณีสู่ขวัญข้าวขึ้น เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ข้าวในลานของตน เป็นการบำรุงขวัญของชาวนา รวมถึงการแสดงความกตัญญูต่อพระแม่โพสพ เพื่อบันดาลให้ข้าวในปีหน้าได้ผลผลิตดียิ่งขึ้น

ขั้นตอนปฏิบัติงานหรือพิธีกรรม

พิธีกรรมสู่ขวัญข้าวตำบลเขาพระ จะเริ่มทำพิธีโดยให้เจ้าของนาฝ่ายหญิงนั่งขวบ ห่มขาวเป็นผู้ทำพิธีในเวลาเช้าตรู่โดยเตรียมเครื่องเรียกขวัญ ได้แก่ กระบุงใส่ใบคุณ ใบยอ ข้าวสุก น้ำ ข้าวต้มมัด เผือกมันต้ม หมาก ๑ คำ นอกจากนี้เตรียมอุปกรณ์เครื่องบายศรีสู่ขวัญ และขันธ ๕ (พานใส่ดอกไม้และเทียนจำนวนอย่างละ ๕ คู่) อันประกอบด้วย

๑. ไก่ต้ม ๑ ตัว
๒. ไข่ต้ม ๑ ฟอง
๓. ขนมห่มขาวต้มดำ
๔. เหล้าขาว บุหรี่
๕. กรวยดอกไม้รูปเทียน

นำสิ่งของเหล่านี้ห่อด้วยผ้าขาว ใส่กระบุงที่ตกแต่งเรียบร้อยแล้ว นำขอมายคอนกระบุง มอบหมายให้แม่บ้านหรือพ่อบ้าน นำไปเรียกขวัญแม่โพสพตามท้องถิ่นของตน นั่งลงไหว้อันเชิญแม่โพสพ หลังจากนั้นลูกขึ้นเรียกขวัญข้าว พูดแต่คำดีงามมีมงคล เช่น “ พระแม่โพสพ แม่โพธิ์ศรี แม่พันดาราแม่จันทวี ที่ตกหล่นอยู่ลูกขออันเชิญขึ้นยั้งฉาง วู้ วู้...” เมื่อเรียกขวัญจนทั่วทุ่งนาพอสมควรแล้ว จึงคอนกระบุงกลับบ้าน โดยไม่พูดกับใครเลย ส่วนทางบ้านจะจัดเตรียมบายศรีปากชาม ๑ ที่ ซึ่งประกอบด้วย ชั้น ๕ อาหาร เครื่องแต่งตัว ๑ สำหรับ ได้แก่ เสื้อผ้าใหม่ เครื่องประดับ เครื่องแต่งตัว แก้วแหวนเงินทอง หวี กระจก จากนั้นหมอบขวัญที่แต่งกายนุ่งขาวห่มขาวคอยทำพิธี หรือเจ้าของนาฝ่ายชาย เตรียมสู่ขวัญข้าว ส่วนชาวนาฝ่ายหญิงจะคอนกระบุงเรียกขวัญกลับบ้าน โดยไม่พูดกับใคร เมื่อมาถึงยุ้งนำกระบุงไปไว้ในยุ้ง หมอบขวัญเริ่มทำพิธีสู่ขวัญข้าว ในยุ้ง จุดธูปเทียนและกล่าวคำสู่ขวัญข้าว เช่น “ ศรี ศรี มื้อนี้แม่นมื้อสัน วันนีแม่นวันดี วันดีสิมุดตะโชค สิทธิโยคพร้อมลักขณาฝูง ข้าทั้งหลายมีใจยินดี พากันทำพิธีสู่ขวัญข้าวในเล่า มีทั้งเครื่องรับเจ้าเหลือหลาย และเสื่อสาด ปลูกดไว้เป็นถิ่น มีทั้งพลูและเมี่ยงหมาก สรรพภาคพร้อมโภชนา มีทั้งผลาและหมากไม้เหล้ากอง แก้วในพาขวัญเป็นของควรตั้งต่อ ยอดกล้วยซ่อใสเขียวครุยอเรียวออกยอด มีทั้งไข่น้อยปอดขันสลา มีทั้งปลาและข้าวต้มใส่กล้วย มีทั้งน้ำอ้อยย้อยเข้าคุลีกา กองเต็มพาขันโตกมีทั้งต้มไก่ไก่อ้องพาขวัญ ของทั้งหมดมี ทุกสิ่ง มีทั้งเส้นด้ายมีมงคล มีทั้งขันน้ำมันต์และจอกแก้ว ตกแต่งแล้วอันดีจึงไปเชิญเมธีและนักปราชญ์มาขึ้น นั่งอาสน์ คุณขวัญ มาเอยขวัญเอย ขวัญข้าวเหนียวให้ไหลมาลีลาว ขวัญข้าวเจ้าให้ไหลมารินๆ ขวัญเข้าอยู่ ดำเนินและป่าใหญ่ ขอให้ผลปัญญาเหมือนเจ้ามโหสถ ขอให้ม่เฝ้าใจเพียร เหมือนดั่งเจ้าเตมียไชยตุหัง ไชย มังคละมหายมงคลฯ ” พิธีสู่ขวัญข้าวจะใช้เวลา ประมาณ ๒๐-๓๐ นาที เป็นอย่างมาก จากนั้นเสร็จพิธีนำอาหารไปรับประทานได้ และเปิดยุ้งข้าวไว้ ๓ วัน จึงนำข้าวไปกินหรือขายต่อไป

ปัจจุบันประเพณีสู่ขวัญข้าวตำบลเขาพระได้มีการปรับเปลี่ยนไปบ้างเพื่อให้เข้ากับยุคสมัย และบริบททางสังคมที่เปลี่ยนไป เนื่องจากวิถีการผลิตแบบทำนาปลูกข้าวแบบดั้งเดิมได้เปลี่ยนแปลงไปสู่การผลิตสมัยใหม่ ทำให้รูปแบบพิธีกรรมสู่ขวัญข้าวในบางขั้นตอนมีการตัดทอนไปด้วยซึ่งจะกล่าวถึงต่อไปนี้ พิธีกรรมเริ่มแต่ช่วงเช้าเช่นกัน โดยชาวบ้านจะตระเตรียมลานพิธี เพื่อเป็นศูนย์กลางในการประกอบพิธีกรรม ในลานพิธีกรรมจะมีการนำข้าวเปลือกที่ได้จากการเก็บเกี่ยวแต่ละบ้านมากองรวมกันคล้ายรูปกรวย จากนั้นนำอุปกรณ์เครื่องมือในการประกอบอาชีพทำนา มาวางรายรอบกองข้าว เช่น ขอมาย ไม้คั้น กระบุง กระดังเคียว เป็นต้น บริเวณลานพิธีจะตกแต่งด้วยผ้าสีและธงต่างๆให้มีความสวยงาม ในส่วนเจ้าของนาฝ่ายหญิงจะแต่งกายนุ่งขาวห่มขาว หรือแต่งกายผ้าไทยที่สวยงาม จัดเตรียมเครื่องบูชา เครื่องบายศรีสู่ขวัญ และชั้น ๕ เมื่อทุกอย่างถูกจัดเตรียมพร้อมแล้ว ฝ่ายหญิงหรือชายเจ้าของนา จะขอมายคอนกระบุง เดินไปตามท้องถิ่นเพื่อเรียกขวัญแม่โพสพตามท้องถิ่นของตน เมื่อเรียกขวัญเป็นเวลาพอสมควรแล้ว ก็จะนำกระบุงกลับมายังลานพิธีอีกครั้งหนึ่ง เมื่อชาวนาไปเรียกขวัญกลับมาพร้อมเพียงกัน จากนั้นจะเริ่มพิธีสู่ขวัญข้าวร่วมกันทั้งชุมชน หมอบขวัญเจ้าพิธีจะนำเครื่องบูชาวางไว้บนกองข้าวพันสายสิญจน์โดยรอบกองข้าว และโยนไปยังพระพุทธรูปซึ่ง

จัดเป็นโต๊ะหมู่ประกอบพิธีสงฆ์ พระสงฆ์จำนวน ๑๐ รูป เจริญพระพุทธมนต์ เสร็จแล้วก็ถวายภัตตาหารแก่พระสงฆ์ เมื่อเสร็จพิธีทางพระสงฆ์แล้วหมอขวัญก็จะประกอบพิธีบายศรีสู่ขวัญให้แก่ข้าว และทำพิธีเรียกขวัญข้าวว่าคำสูตรจบลงเป็นอันเสร็จพิธี จากนั้นชาวบ้านก็จะนำข้าวเปลือกที่ทำพิธีสู่ขวัญเสร็จเรียบร้อยแล้วเก็บไว้เพราะถือเป็นข้าวมงคล บ้างก็เก็บไว้สำหรับเพาะพันธุ์ผสมกับข้าวปลูกเพื่อเป็นสิริมงคลต่อไป

ความเชื่อที่เกี่ยวข้อง

สู่ขวัญข้าวเป็นประเพณีชาวตำบลเขาพระที่ปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นความเชื่ออันเกี่ยวเนื่องกับแม่โพสพ ซึ่งมีความเชื่อกันว่าแม่โพสพคือเทพิตาประจำข้าวหรือเจ้าแม่แห่งข้าว เป็นผู้คอยดูแลต้นข้าวให้เจริญงอกงาม ถ้าชาวนาทำพิธีกราบไหว้บูชาแม่โพสพตามประเพณีแล้ว จะทำให้ร่ำรวยอุดมสมบูรณ์ หลังจากชาวนาเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว นำข้าวมานวด มาผัดและนำขึ้นยุ้งฉาง พอถึงวันที่เป็นสิริมงคล เดือน ๓ ขึ้น ๓ ค่ำ ก็จะเปิดยุ้งฉางนำเอาข้าวเปลือกมากองเพื่อประกอบพิธีสู่ขวัญข้าว ซึ่งชาวบ้านมีความเชื่อว่าจะได้บูชาแม่โพสพ เรียกขวัญที่ตกอยู่ท้องนาขึ้นสู่ยุ้งฉางแล้ว ในปีต่อไป จะได้ผลิตข้าวมากขึ้น ปราศจากศัตรูและพืชและสัตว์มาทำลายข้าว

คุณค่าของประเพณี

ประเพณีสู่ขวัญข้าวตำบลเขาพระ อำเภอเมืองนครนายก จังหวัดนครนายก ได้แสดงให้เห็นถึงคุณค่าทางด้านต่างๆ ดังนี้

-คุณค่าทางด้านความกตัญญู ชาวตำบลเขาพระมีความเชื่อกันว่าแม่โพสพคือเทพิตาประจำข้าวหรือเจ้าแม่แห่งข้าว เป็นผู้คอยดูแลต้นข้าวให้เจริญงอกงาม พิธีกรรมที่จัดขึ้นเป็นการขอบคุณที่ให้ผลผลิตในการทำนา เป็นการแสดงความกตัญญูต่อพระแม่โพสพ

-คุณค่าทางด้านขวัญกำลังใจ ชาวตำบลเขาพระปฏิบัติประเพณีสู่ขวัญข้าวขึ้น เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ข้าวในลานของตน เมื่อได้บูชาแม่โพสพแล้วในปีต่อไป จะได้ข้าวผลผลิตที่มากขึ้น ปราศจากศัตรูพืชและสัตว์ทำลาย ซึ่งเป็นการแสดงถึงคุณค่าด้านบำรุงขวัญของชาวนา

-คุณค่าทางด้านความสามัคคี ประเพณีสู่ขวัญข้าว จัดขึ้นในช่วงเวลาสั้นๆเพียงปีละ ๑ ครั้ง ชาวตำบลเขาพระเมื่อจะทำพิธีกรรมชาวบ้านจะร่วมแรงร่วมใจกันเตรียมสิ่งของต่างๆ เช่น เครื่องเรียกขวัญ เครื่องบายศรีสู่ขวัญ เตรียมอาหารสำหรับพิธีพระสงฆ์ ซึ่งระดมความร่วมมือจากทุกฝ่ายในชุมชน ในการประสานงานปรึกษาหารือเพื่อให้การจัดงานสำเร็จไปด้วยดี จึงต้องสานความสัมพันธ์กับทุกฝ่ายในชุมชน เป็นการสร้างคุณค่าทางด้านความรักความสามัคคีให้เกิดขึ้นในครอบครัวและชุมชน

การสืบทอดประเพณี

ประเพณีสู่ขวัญข้าวตำบลเขาพระ ได้ปฏิบัติสืบทอดกันมาแต่บรรพบุรุษ ต่อมาสภาพสังคม เศรษฐกิจทำให้การทำนาเปลี่ยนจากแบบพื้นบ้านมาเป็นแบบสมัยใหม่ มีการนำเครื่องจักรกลมาใช้ในการทำนามากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการเตรียมดินใช้รถแทนควาย การเพาะปลูก การบำรุงรักษา การเก็บเกี่ยวและนวด ล้วนแต่ใช้เครื่องมือเครื่องใช้ที่ทันสมัยขึ้น จึงทำให้เกิดผลกระทบต่องานวิถีชีวิต พิธีกรรมต่างๆ ในการทำนาก็เปลี่ยนไปด้วย ชาวตำบลเขาพระได้ตระหนักถึงปัญหาดังกล่าว และเห็นความสำคัญของพิธีกรรมที่เกี่ยวกับข้าวและการทำนาโดยเฉพาะ พิธีกรรมสู่ขวัญข้าว ในปี ๒๕๓๖ นายไสว ศรีทา ประธานสภาวัฒนธรรมตำบลเขาพระ จึงได้รื้อฟื้นเพื่อสืบทอดให้เด็ก เยาวชนในตำบลได้รู้เห็นและร่วมรักษาสืบทอดต่อไป จากเคยประกอบพิธีกรรมในครอบครัว ได้เปลี่ยนมาใช้วัดเป็นศูนย์กลางในการประกอบพิธีกรรมในชุมชน โดยในแต่ละปีจะมีการหมุนเวียนสถานที่จัดงานจนครบทุกหมู่บ้าน และได้ชักชวนผู้นำชุมชน หน่วยงาน โรงเรียนในชุมชนให้มีส่วนร่วมในการดำเนินการ การจัดพิธีสู่ขวัญข้าว จึงกลายเป็นประเพณีของชาวตำบลเขาพระที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาถึงปัจจุบัน

นอกจากการรื้อฟื้นสืบทอดพิธีกรรมสู่ขวัญข้าวให้ชุมชนได้สืบทอดต่อไปแล้ว ยังมีการปรับเปลี่ยนประยุกต์สืบทอดพื้นบ้านอื่นๆ เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในพิธีกรรมสู่ขวัญข้าว หลังเสร็จสิ้นพิธีกรรม มีการแข่งขันกีฬาพื้นบ้าน เช่น วิ่งกระสอบ ชักกะเย่อ วิ่งเปี้ยว เป็นต้น เป็นการสร้างความรักความสามัคคี แก่ผู้ร่วมพิธีกรรม และในภาคค่ำ มีการละเล่นรื่นเริงโดยพื้นฟูศิลปะการรำวงพื้นบ้านในสมัยโบราณ มาสร้างความสนุกสนานรื่นเริงบันเทิงใจ เป็นการดึงดูดให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น

สถานที่จัด

ตำบลเขาพระ อำเภอเมืองนครนายก จังหวัดนครนายก ประกอบด้วยหมู่บ้าน จำนวน ๑๐ หมู่บ้าน ในการจัดประเพณีสู่ขวัญข้าว ชาวตำบลเขาพระจะมีการสับเปลี่ยนหมุนเวียนสถานที่จัดงานในแต่ละชุมชนจนครบทั้ง ๑๐ หมู่บ้าน โดยใช้วัดในชุมชนเป็นสถานที่จัดพิธีกรรม

ภาพถ่ายประเพณีบายศรีสู่ขวัญข้าว

เครื่องเรียกขวัญ ชั้น ๕ และเครื่องบายศรีสู่ขวัญ สำหรับประกอบพิธีสู่ขวัญข้าว

ศูนย์กลางการทำพิธีกรรม มีพิธีกรรมทางพุทธศาสนา เจริญพระพุทธรณ์ และหมอขวัญทำการบายศรีสู่ขวัญกองข้าวที่เตรียมไว้

